

דף שבועי

בס"ד

פרשת דברים, תשפ"ב, מספר 1481

הזכות למחות – היקפה ומגבלותיה

אלישי בן יצחק

ברשימה זו נבקש לפתוח צוהר לסוגיה זו, תוך שרטוט, גם אם בקווים גסים, של דרכי המחאה הלגיטימיות, כפי שהן באות לידי ביטוי במקורות המשפט העברי ובפרשתנו.

ספר דברים, האחרון מבין חמשת חומשי תורה, הוא גם ספרו של משה, שבו הוא נושא את נאومו האחרון לעם ישראל. יש הרואים בספר זה מעין ריענון חוקים והנחיות אחרונות לקראת הכניסה של בני ישראל לארץ ישראל.

בחלקו הראשון, ספר דברים מוקדש בעיקר לתוכחת משה את בני ישראל על בפרשתנו משה מוכיח את עם ישראל על חטאיהם כלפי שמיים. בפרשת ואתחנן הוא מוכיח את עם ישראל ומבקר אותו על כך שבעטיים כעס עליו ריבונו של עולם ובגללם הוא לא נכנס לארץ המובטחת, כפי שאנו קוראים: "וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם" (דב' ג:כו), ובהמשך "וְהָיָה הַתְּאַנָּף בִּי עַל דְּבַרְכֶם" (שם ד:כא). מתוך תוכחת משה והביקורת שהוא מטיח כלפי בני ישראל ערב הכניסה לארץ אבקש לצאת אל דיוננו.

עוד לפני הנאום של משה רבנו בפרשתנו, אחת המצוות שנצטוו ישראל היא מצוות "הוֹכַח תוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ" (וי' יט:יז). תחולת המצווה פרוסה הן על עניינים שבין אדם לחברו והן על עניינים שבין אדם לא-ל. כך למשל הרמב"ם פוסק:

הרואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר "הוֹכַח תוֹכִיחַ

אחת התופעות האנושיות הרווחות בעולם המודרני, עניינה הזכות לקרוא תיגר על מעשיו של האחר. שמות רבים לזכות זאת, כמו: לבקר, להוכיח, למחות ולהפגין, וכולם מושתתים על העיקרון הפשוט שבו אדם נוטל חירות לעצמו להשמיע את עמדתו כלפי אדם אחר או קבוצת אנשים, או כנגד השלטון.

חירות המחשבה והבעת העמדה מאפשרות לבני האדם לשחרר ביקורת, ועל בסיס זכות זו מצויה מדינת ישראל בעת האחרונה בעיצומו של גל מחאות. העוקב אחר דרכי המחאה באמצעי התקשורת אינו יכול להתחמק מהשאלה, מהי הדרך הראויה והנכונה להביע מחאה. האם בשם המחאה מותר להתיר דמו של אחר, האם בשם ההפגנה מותר להסית, גם אם ההפגנה צודקת ככל שתהיה, ולסיכום, האם כל הדרכים כשרות להביע מחאה.

לפני שנשיב לשאלה זו נניח כמושכל יסוד, שקשה להגדיר את גבולות המחאה, ומסובך עד למאוד ליצוק תוכן לתוכה ולקבוע לה מסמרות. ואכן, הנושא הזה נידון בהרחבה הן מהפן היהודי והן מהפן הדמוקרטי.¹

* אלישי בן יצחק, עורך דין ומגשר, מרצה במרכז האקדמי 'שערי מדע ומשפט' ובעלים של משרד עורכי דין.

** יהיו דברינו כאן לעילוי נשמת אימי מורתי רבקה חיון ז"ל.

1 ראו בהקשר זה, משה מלכה, "הפגנות ותוכחות", תחומין ח 49 (תשמ"ז); יהודה לוי, "מחאה והפרשת העברין מעבירתו", תחומין יד, עמ' 238 (תשנ"ד); איתמר ורהפטיג, "הפגנות שמפריעות לרבים", תחומין לה, עמ' 229 (תשל"ה); דוד ליבאי, "הזכות להפגין ולהתקהל בישראל", עיוני משפט ב, עמ' 54 (תשל"ב-תשל"ג); ברק מדינה ודרור וגשל, "בין מחאה למטרד מאיים: הפגנה ליד ביתם של אנשי ציבור", חוקים ב עמ' 197

למשל, רש"י מסביר את הפסוק הפותח את הפרשה: "אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דָּבַר מִשֶּׁה אֵל כָּל יִשְׂרָאֵל" (דב' א:א) – "לפי שהן דברי תוכחות, ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום (=הא-ל) בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירן ברמז, מפני כבודן של ישראל".

רש"י לומד ממשו רבנו שמחאה צריכה להכיל שני עקרונות חשובים: הראשון, די לו למבקר אם יעמוד בביקורתו על הדברים רק ברמז, שכן המבוקר כבר יבין למה התכוון המבקר. והעקרון השני הוא כבודו של המבוקר. כלומר, על אף שהמבקר צודק בביקורתו, ומחאתו ראויה, רצויה ונכונה יש לעשותה תוך שמירה על כבודו של המבוקר.

עקרונות אלה מנחים את ההלכה ונכנסו לתוך ספר החוקים של הרמב"ם, הקובע שהתוכחה צריכה להיות "בנחת ובלשון רכה".⁵ הדרישה לדבר בלשון ראויה ומאופקת היא מהותית וחשובה כל כך, שהרמב"ם מוסיף ומחדד את הצורה שבה ראוי להוכיח וקובע:⁶

המוכיח את חברו תחלה לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו... מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים... לפיכך צריך אדם להיזהר שלא לבייש חברו ברבים בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו. במה דברים אמורים? בדברים שבין אדם לחברו.

האם תמיד צריך אדם לעמוד בפרץ, למחות, להפגין ולהוכיח? האם דברים אלה נכונים גם כאשר ההפגנה נערכת כנגד דעות במרחב הציבורי? ובכלל, כיצד יש ליישם דברים אלה במקום שמבקשים למחות כנגד תפיסת עולם או מדיניות שלטונית. קושי זה מתחדד כאשר ההכרעה בשאלות ציבוריות אינה החלטה בינארית המאפשרת בחירה בין שתי קצוות מנוגדות. המציאות מורכבת בהרבה מקבלת החלטות ברורות בין שחור ללבן; כאשר התפיסה הדמוקרטית מניחה שלבעיות

אֵת עֲמִיתָךְ", המוכיח את חברו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום.²

לפני שהרמב"ם מפרט את מצוות התוכחה, הוא מקדים קביעות נורמטיביות אשר יש בהם כדי להציב תמרורי אזהרה לאדם המבקש לעשות שימוש במצווה זו. כך למשל הוא קובע, שלפני שהמבקר מוחה, עליו להיות במצב שאין לו 'שונאים', ולא רק שאין לו שונאים, אלא הוא מסוגל לאהוב את כולם:

מצוה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו שנאמר "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (שם:יח), לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו. והמתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא.³

בהמשך הרמב"ם מוסיף עיקרון לא פחות חשוב:

כל השונא אחד מישראל בליבו עובר בלא תעשה שנאמר 'לֹא תִשָּׂא אֶת אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ' (שם:יז)... ולא הזהירה תורה אלא על שנאה שבלב.⁴

לא בכדי הקדים הרמב"ם את עניין חובת האהבה לכל אדם, והחובה שלא לשנוא אף אחד לחובת התוכחה. הרמב"ם ביקש ללמד, שאין כל קיום לתוכחה אם היא מגיעה ממניע זר או מבוססת על אינטרסים פסולים. במילים אחרות, לפני שאדם ניגש להוכיח, למחות, להתנגד לזולת או להפגין כנגדו, עליו לערוך בירור פנימי על היחס שלו למבוקר. כלומר, עליו עמוד בשני תנאים: האחד, שהוא אוהב את המבוקר כמוהו, והשני, שהוא אינו שונא את המבוקר. בהתקיימות שני תנאים אלה מתקיימת גם זכות הביקורת.

כשהמבקר עומד ברף הנדרש כדי לבקר אחרים, עליו לדעת כיצד נכון לבקר את האחר. אם הוא מעוניין לשנות ולהשפיע באמצעות מחאתו, עליו להקפיד שהיא תיעשה בדרך הולמת, ראויה ומכובדת. כך

2 רמב"ם משנה תורה הלכות דעות, פרק ו, הלכה ז.
3 שם, הלכה ג.
4 שם, הלכה ה.

5 שם, הלכה ז.
6 שם, הלכה ח.

עימו בשביל מטרת כוונתו הוא קשר של קיימא, ובאמת שזוהי הדרך לאהוב כל איש ישראל כי הכל חפצים ליראה את שמך אלא ששאר שבעיסה מעכב.

לשיטת הבעל "שם משמאל", באהבת ישראל יש שתי מדרגות: האחת פשוטה וקלה, והיא כאשר אני אוהב את הזולת למרות שאולי דעותינו שונות זו מזו. מדרגה גבוהה יותר היא זו של אדם האוהב את חברו למרות שדרכו אינה מוצאת חן בעיני המתבונן. מצב כזה קשה יותר, שכן הוא מורכב יותר, והוא מצריך עבודה אישית של המתבונן עד שיגיע למקום שהוא אוהב את זה שדעותיו אינן כשלו.

דברים אלה מקבלים משנה תוקף לנוכח התקופה שבה נקראת פרשתנו, בסמוך לצום תשעה באב, שהוא יום של אבל בעם ישראל שאחת מסיבותיו היא שנאת חנם ופילוג ששררו בעם ישראל קודם החורבן. משה רבנו מלמדנו כאן פרק בתוכחה וכיצד ביקורת צריכה להיות.

ואם הולכים בדרכו של משה רבנו, הפגנה צריכה להיות מהמקום שהמפגין אוהב את מי שהוא מפגין כנגדו, ומכבד את האחר על אף כישלוננו (בעינינו). מסרים יכולים לעבור גם בדרכי נועם, באמצעות הסברה, ללא התלהמות וללא הסתה. אין גם לעורר פרובוקציות, להתבזות או לבזות.

מחאות צריכות להיות בדרך של אהבה, הכלה, הכרה בשונות, ותחושת צניעות של המפגין תוך מחשבה שאולי מחאתו אינה נכונה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www1.biu.ac.il/parasha2> כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#) יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

חברתיות אין תשובה אחת מוחלטת שאותה יש ליישם ולאורה נכון לפעול.

דומה שתחילתו של דיון בשאלות אלו צריכה לצאת מגישתו המרתקת של הראי"ה קוק, שמלמדנו יסוד חשוב:

כשם שהאדם צריך להגביר כח עצמו שלא להיות מושפע מאחרים יותר מדאי, כך צריך שלא לחפוץ להיות יותר מהראוי משפיע על אחרים, לאכוף עליהם לקבל את מידותיו, דעותיו הפרטיים וכל כיוצא בזה.⁷

לשון אחר, בעומק גישתו של הרב קוק הוא מבקש לפתח מסלול נוסף בנתיבי התוכחה והוא – היעדר כפייה מצד המפגין, המבקר כלפי הצד השני. מסלול זה מבקש להפעיל את עיקרון ההדדיות; בדיוק כמו שהמבקר מעוניין לשמר אוטונומיה עצמאית שלו בניהול חייו, והוא אינו מוכן שיכפו עליו לקבל את המציאות כפי שהיא, באותה המידה בדיוק עליו לקבל שהוא לא יוכל לכפות את דעתו על האחר, כי גם הם מצווים להגביר כוח ולא להיות מושפעים.

הרב שמואל בורנשטיין, האדמו"ר השני בחסידות סוכטשוב (1855-1926), מחבר הספר "שם משמאל", עמד על הפסוק "וַיַּחַן שָׁם... נֶגְדַת הָהָר" (שם' יט:ב) וכתב בהסברו את דרגות האהבה שצריך אדם לחוש ביחס לאדם אחר:⁸

והנה במתן תורה כתיב "וַיַּחַן שָׁם יִשְׂרָאֵל" ... בלשון 'וַיַּחַן' הוא לשון חן, שדרכו של חברו מצא חן בעיניו... אך יש לומר דאף דלכאורה דבר גדול הוא מאוד שדרכו של חברו ישא חן בעיניו, כי אין דעותיהם של בני האדם שוות, מכל מקום בהעמיק על הדבר עוד יש מעלה גדולה מזו, והיינו לאהוב כל איש ישראל אף כשדרכו לא מצא חן בעיניו, אחרי שידוע מטרת כוונתו שהיא לטוב, אף שטועה מדרך השכל. שבאם דרכו מצא חן בעיניו אין כל כך רבותא, ופן בשום פעם לא יכשר דרכו בעיניו תיפסק ההתאחדות, אבל כשמתאחד

7 עין א"ה, ברכות פרק תשיעי, פסקה סג.
8 שם משמאל, חלק ד' במדבר, שבועות תרע"ב, דב"ה "והנה במתן תורה".